ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՀԱՐԱԲԵՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ ԱՌԱՋԻՆ ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹՅԱՆ ԱՐՏԱՔԻՆ ԳՈՐԾԵՐԻ ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅԱՆ ՍՏԵՂԾՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹՅՈՒՆԻՑ

ԳԵՂԱՄ ՊԵՏՐՈՍՅԱՆ

1918 թ. հունիսի 4-ին Բաթումում ստորագրվեց հայ-թուրքական «Հաշտության և բարեկամության դաշնագիրը»: Հունիսի 6-ին հայկական պատվիրակությունը վերադարձավ Թիֆլիս: Փաստորեն, Հայոց ազգային կենտրոնական խորհուրդը պայմանագիրը ստորագրելուց հետո միայն ձեռնամուխ եղավ Հայաստանի Հանրապետության իշխանության կենտրոնական մարմինների ձևավորմանը: Իշխանության խնդիրը ձգձգված էր ոչ այնքան ներքաղաքական վեճերի, որքան արտաքին հանգամանքների պատճառով:

Հունիսի 7-ին սկսվեցին Թիֆլիսի Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի շարունակական նիստերը՝ Ավ. Ահարոնյանի նախագահությամբ, որտեղ քննարկվեց Հայաստանի անդրանիկ օրենսդիր (խորհուրդ, պառլամենտ) և գործադիր (կառավարություն) մարմինների ձևավորման հարցը: Առաջին օրը երկարատև ու բուռն քննարկումների արդյունքում Խորհուրդը որոշեց Հովի. Քաջազնունուն (Իգիթխանյան) ընտրել Հայաստանի Հանրապետության կառավարության նախագահ* (վարչապետ) և նրան հանձնարարել կազմել ժամանակավոր կառավարություն կոալիցիոն (դաշնագրային) սկզբունքով՝ անձերի ընտրությունը վերապահելով նրան[1]: Որոշվեց նաև Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդին ժամանակավորապես վերապահել օրենսդիր մարմնի (Հայաստանի Հանրապետության խորհուրդ) լիազորություններ և Թիֆլիսից տեղափոխել Երևան: Հունիսի 8-ին Հայ հեղափոխական դաշնակ-

---

* Հովի. Քաջազնունին պաշտոնավարեց 1918 թ. հունիսի 7 – 1919 թ. օգոստոսի 7-ը, սակայն փաստացի՝ մինչև 1919 թ. փետրվար, որովհետև Հայաստանի խորհուրդը 1919 թ. փետրվարի 4-ին ընդունեց որոշում՝ նրան գործուղել Եվրոպա և Ամերիկա՝ հաց, պարեն և առաջին անհրաժեշտության այլ ապրանքներ հայթայթելու համար:

1919 թ. փետրվարի 13-ին Հայաստանի խորհրդում ընթերցվում է Հովի. Քաջազնունու հայտարարությունը, որ գործուղում մեկնելու պատճառով մինչև Խորհրդի որոշումը իրեն փոխարինող է նշանակում ներքին գործերի նախարար Ալ. Խատիսյանին (տե՛ս «Զանգ» լրագիր, Երևան, 26 փետրվարի, 1919): **Իրականում Հովի. Քաջազնունին մեկուսացվեց պետական կառավարման գործընթացից:**

[1] Տե՛ս «Հայաստանի անկախության հռչակումը և իշխանության կենտրոնական մարմինների ձևավորումը (1918 թ. մայիս-հուլիս): Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու», կազմող, առաջաբանի և ծանոթագր. հեղինակ՝ Հ. Կ. Սուքիասյան, խմբ.՝ Ա. Ս. Վիրաբյան, Կ. Հ. Խաչատրյան, Երկրորդ լրացված և բարեփոխված հրատ., Հայաստանի ազգային արխիվ, Եր., 2009, էջ 61:

ցություն կուսակցության Թիֆլիսի ակումբում Ալ. Խատիսյանն իրազեկեց. «Անկախ Հայաստանի Հանրապետության մայրաքաղաքը կլինի Երևանը, ուր և շուտով տեղափոխվելու է հայկական կառավարությունը»[2]:

Այդ օրը Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի նիստում վարչապետ Հովի. Քաջազնունին հայտնեց, որ կառավարությունը ունենալու է հետևյալ կառուցվածքը՝ 1) ներքին գործերի, լուսավորության, պարենավորման, 2) արտաքին գործերի, 3) զինվորական, ճանապարհների հաղորդակցության, 4) ֆինանսների, առևտրի և արդյունաբերության, 5) արդարադատության, 6) աշխատանքի, երկրագործության և 7) խնամատարության և հասարակական աշխատանքների նախարարություններ[3]: Այնուհետև վարչապետը Խորհրդին ներկայացրեց իր մտահոգությունները՝ նշելով, որ մի շարք հանգամանքների պատճառով իրեն չի հաջողվել կազմել ամբողջական կոալիցիոն կառավարություն*, ուստի որոշել է առայժմ բավարարվել այդքանով՝ առաջնահերթություն տալով ռազմական ու արտաքին գործերի նախարարություններին, իսկ մնացած նախարարական պորտֆելների ձևավորումը հետաձգել մինչև Հայոց ազգային կենտրոնական խորհուրդը կտեղափոխվի Երևան և այնտեղ վերջնականապես կկազմավորվի ամբողջ կառավարությունը[4]:

Ըստ Հովի. Քաջազնունու մեկնաբանության՝ հանրապետության կառավարության համակարգում այդ երկու առանցքային նախարարությունները ինքը «… կազմել է գործնական անհրաժեշտությունից դրդված… Մեր դեկլարացիան հաշտության դաշնագիրն է»[5] (1918 թ. Բաթումի հայ-թուրքական պայմանագիրը): Ճիշտ է, որ Բաթումում ստորագրվել էր հաշտության դաշնագիր, սակայն օսմանյան Թուրքիան շարունակում էր մնալ սպառնալիք նորանկախ հայկական պետության կայացման համար: Ինչպես նշում է Դաշնակցություն կուսակցության պաշտոնական «Զանգ» լրագիրը 1918 թ. հունիսի 11-ի խմբագրականում, «Գաղտնիք և անսպասելի չէ, որ Օսմանյան կայսրությունը նորից դրժի իր խոստումը. կնքված հաշտությունը վերա-

---

[2] Նույն տեղում, էջ 62:

[3] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 222, ց. 1, գ. 141, թ. 251-252:

* Հովի. Քաջազնունին բանակցությունների մեջ մտավ Հայ ժողովրդական և սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցությունների ներկայացուցիչների հետ: Երկուսն էլ հրաժարվեցին մտնել կոալիցիոն կառավարության կազմ: Հայ ժողովրդական կուսակցությունն ակնկալում էր պատասխանատու պորտֆելներ, սակայն մերժվեց Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի կողմից: 1918 թ. հունիսի 27-ին Կենտրոնական խորհուրդը Հովի. Քաջազնունուն հանձնարարեց Հայաստանի անդրանիկ կառավարությունը կազմել ոչ թե կոալիցիոն սկզբունքով, ինչպես որոշված էր, այլ միայն դաշնակցության անդամներից (տե՛ս «Հորիզոն» լրագիր, Թիֆլիս, 30 հունիսի 1918 թ.):

[4] «Հայաստանի անկախության հռչակումը և իշխանության կենտրոնական մարմինների ձևավորումը (1918 թ. մայիս-հուլիս) », էջ 69-66:

[5] Նույն տեղում, էջ 66:

քննելու պատրվակով մեր ֆրոնտում ուժերի այնպիսի փոխհարաբերություն ստեղծվի, որ նոր հարձակումը թշնամու կողմից և մեր պարտությունը լինի անխուսափելի… այսօրվա հրամայական պահանջն է՝ ուժեղացնել ֆրոնտը, ունենալ կազմակերպված բանակ՝ հետագա անակնկալների դիմացն առնելու»[6]: Աներկբա է՝ այդ առանցքային նախարարությունների ստեղծումը օրվա անհետաձգելի հրամայականի թելադրանքն էր:

Այսպիսով, դժվար չէ նկատել, որ վարչապետի մտահոգությունները պայմանավորված էին Հայաստանի աշխարհաքաղաքական բարդ իրավիճակով և երկրի առջև ծառացած դժվարագույն խնդիրների լուծման անհրաժեշտությամբ:

Ուշագրավ է, որ հունիսի 11-ին Օսմանյան կայսրության արդարադատության և արտաքին գործերի նախարար, Բաթումի թուրքական պատվիրակության նախագահ Հալիլ բեյի հրավերով[7] Թիֆլիսից հայկական պատվիրակություն էր ուղևորվելու Կոստանդնուպոլիս՝ Թուրքիայի և նրա դաշնակից պետությունների (Գերմանիա, Ավստրո-Հունգարիա, Բուլղարիա) հետ դիվանագիտական բանակցություններ վարելու Կովկասի նոր հանրապետությունների և Օսմանյան կայսրության միջև առկա մնացած բոլոր խնդիրները լուծելու համար[8]: Իրականում դա Բաթումի դիվանագիտական բանակցությունների շարունակությունն էր Կոստանդնուպոլսում:

Հարկ է նշել, որ հայկական պատվիրակությունը Բաթում էր մեկնելու հայ-թուրքական դաշնագիրը վերանայելու, այն է՝ ամրագրված սահմանները համապատասխանեցնելու Բրեստ-Լիտովսկի հաշտության պայմաններին, ինչպես նաև հարյուր հազարավոր հայ փախստականների դրությունը բարելավելու ակնկալիքով[9]: Ուստի անհրաժեշտ էր նորանկախ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարության ստեղծումով իրավականորեն ժամանակին ամրագրել նաև հայկական պատվիրակության պետության մակարդակով մասնակցությունը Կոստանդնուպոլսում կայանալիք բանակցություններին:

Ինչպես տեսնում ենք, ամենևին էլ պատահական չէր Հովի. Քաջազնունու շտապողականությունը, քանզի այդ առանցքային նախարարությունների ստեղծումով ոչ միայն ապահովվելու էին երկրի պաշտպանությունն արտաքին ու ներքին թշնամիներից, այլ նաև մշակվելու և ձևավորվելու էին արտաքին քաղաքականության հիմնական ուղղություններն ու դիվանագիտական բանակցային գործընթացների իրականացումը կառավարության ղեկավարի՝ վարչապետի ան-

---

[6] «Զանգ» լրագիր, Երևան, 11 հունիսի, 1918 թ.:
[7] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 116:
[8] Տե՛ս **Ս. Վրացեան,** Հայաստանի Հանրապետութիւն, Փարիզ, 1928, էջ 157:
[9] Տե՛ս «Զանգ» լրագիր, Երևան, 11 հունիսի 1918 թ.:

միջական գլխավորությամբ:

Չնայած քննարկվող հարցի նկատմամբ տարաձայնություններին՝ Ազգային կենտրոնական խորհուրդը հունիսի 8-ի նիստում ընդունեց հետևյալ որոշումը. «Լսելով կառավարության նախագահ Հովի. Քաջազնունու բացատրությունները կառավարության լրիվ կազմ ունենալու դժվարությունների և աննպատակահարմարության մասին՝ Ազգային խորհուրդը որոշեց առայժմ բավականանալ **արտաքին գործերի, զինվորական և ֆինանսների (եթե հարմար մարդ գտնվի) նախարարություններով՝** մնացած գործերը թողնելով Խորհրդի համապատասխան վարիչներին՝ մինչև Երևան տեղափոխությունը»[10] (ընդգծումը մերն է – Գ. Պ.):

Հովի. Քաջազնունին Խորհրդի նիստում իրազեկեց, որ Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար է հրավիրել Ալ. Խատիսյանին: Այսպիսով, **Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարության սկիզբը դրվեց նույն օրը՝ հունիսի 8-ին՝ Ալ. Խատիսյանին նախարար նշանակելու պահից:** Առջևում սպասվում էին նոր փորձություններ ու ծանր օրեր հանրապետության արտաքին քաղաքականության ու դիվանագիտական պայքարի հորձանուտում:

Որպես կանոն, ամեն մի նորաստեղծ պետություն ձգտում է անմիջապես դուրս գալ միջազգային ասպարեզ՝ ճանաչել տալու սեփական պետության անկախությունը և բազմաբնույթ կապեր ու դիվանագիտական հարաբերություններ հաստատելու այլ պետությունների հետ՝ դեսպանների մակարդակով: Սակայն այդ խնդրի լուծումը կապված էր լուրջ դժվարությունների հաղթահարման հետ: **Օսմանյան Թուրքիան Հայաստանի Հանրապետությանը դրել էր շրջանակների մեջ՝ թույլատրելով նրան հարաբերությունների մեջ մտնել միայն անմիջական հարևանների և իր դաշնակից Քառյակ միության ու նրան հարող պետությունների հետ[11]:**

Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարության ստեղծումից մոտ մեկ շաբաթ անց՝ հունիսի 13-ին, երբ հայկական պատվիրակությունն ուղևորվում էր Կոստանդնուպոլիս, Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի նախագահ Ավ. Ահարոնյանի, Հայաստանի Հանրապետության վարչապետ Հովի. Քաջազնունու և արտաքին գործերի նախարար Ալ. Խատիսյանի ստորագրությամբ, ինչպես ենթադրվում էր, **առաջին պաշտոնական նոտան** Թիֆլիսից առանձին-առանձին ուղարկվեց Կոստանդնուպոլիս՝ Իրանի, Շվեդիայի, Իս-

---

[10] ՀԱԱ, ֆ. 222, ց. 1, գ. 141, թ. 252:

[*] Կարծում ենք՝ Հայաստանի Հանրապետության դիվանագետի օր պետք է հիշատակել ոչ թե մարտի 2-ը, այլ Հայաստանի առաջին Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարության ստեղծման օրը՝ հունիսի 8-ը:

[11] Մանրամասն տե՛ս **Петросян Г. А.** Закавказье в дипломатических перипетиях: становление Армянской независимой государственности (февраль 1917 – июнь 1918 гг.), Ер., изд-во ЕГУ, 2019, էջ 249-298:

պանիայի, Դանիայի, Հոլանդիայի, Ավստո-Հունգարիայի, Գերմանիայի, Բուլղարիայի դեսպանությունների ներկայացուցիչներին՝ խնդրելով իրենց կառավարություններին տեղեկացնել անկախ Հայաստանի պետականության ստեղծման փաստի մասին[12]:

Սակայն ամենևին էլ զարմանալի կամ պատահական չէր, որ նորաստեղծ Հայաստանի Հանրապետության իշխանությունները նման պաշտոնական նոտա չհղեցին Համաձայնության դաշինքի (Անտանտի) և նրան հարող պետություններին: Այն կարող էր առիթ տալ օսմանյան Թուրքիային՝ ռազմական նոր գործողություններ սկսելու Հայաստանի Հանրապետության դեմ: Բանն այն էր, որ դեռևս Բաթումում հայ-թուրքական հաշտության դաշնագրի ստորագրման նախօրեին՝ հունիսի 3-ին, հայկական պատվիրակության ղեկավար Ալ. Խատիսյանը օսմանյան Թուրքիայի պարտադրանքով ստորագրել էր մի փաստաթուղթ և ստանձնել որոշակի պարտավորություն. «Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը պարտավորվում է ամբողջ ընդհանուր պատերազմի (Առաջին աշխարհամարտի – Գ. Պ.) ընթացքում ոչ մի դիվանագիտական հարաբերություն չունենալ Օսմանյան կայսերության հետ պատերազմական վիճակում գտնվող պետությունների հետ»: Պարզ էր, որ նկատի ունեին Համաձայնության դաշինքին և նրան հարող պետություններին: Կարծում ենք՝ ավելորդ է ասել, որ թե՛ հունիսի 3-ի Բաթումի պարտավորագիրը և թե՛ հունիսի 4-ի հայ-թուրքական հաշտության դաշնագրի պահանջները լուրջ խոչընդոտներ հարուցեցին ինքնուրույն և ազատ արտաքին քաղաքականություն և դիվանագիտություն ունենալու հարցում:

Սակայն այդ դրությունը երկար չտևեց՝ պայմանավորված Առաջին աշխարհամարտում օսմանյան Թուրքիայի և նրա դաշնակիցների վերջնական պարտությամբ: Նոյեմբերին իր ուժը կորցրեց հունիսի 3-ի պարտավորագիրը և հայտնի դաշնագիրը, թեև դրանք իրավական ուժ չունեին, քանի որ չէին վավերացվել ո՛չ օսմանյան Թուրքիայի և ո՛չ էլ Հայաստանի Հանրապետության օրենսդիր մարմինների կողմից: Պարտված օսմանյան Թուրքիան հարկադրված հեռացավ Անդրկովկասից:

Ստեղծված աշխարհաքաղաքական բարենպաստ նոր իրադրության պայմաններում Հայաստանի Հանրապետությունն այլևս ազատ էր տնօրինելու իր արտաքին քաղաքականությունը և դիվանագիտական ավելի ակտիվ հարաբերություններ հաստատելու ջանքեր գործադրել Անտանտի և նրան հարող այլ պետությունների հետ: Սակայն առջևում նոր փորձություններ և դժվարին օրեր էին սպասվում:

Ինչպես վերը նշվեց, 1918 թ. հունիսի 13-ի երեկոյան Հայոց ազգային կենտրոնական խորհրդի նախագահ Ավ. Ահարոնյանի գլխավո-

[12] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 35, թ. 1a, 2a, 5a, 7a, 9a:

ությամբ պատվիրակության անդամները Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարար Ալ. Խատիսյանի և Մ. Պապաջանյանի հետ Թիֆլիսից ժամանեցին Կոստանդնուպոլիս՝ հունիսի 25-ին մասնակցելու վերը նշված դիվանագիտական բանակցություններին: Սակայն բանակցությունների ձգձգման պատճառով հայկական պատվիրակությունը հարկադրված Կոստանդնուպոլսում մնաց հունիսի 19-ից մինչև նոյեմբերի սկիզբը[13]:

Ալ. Խատիսյանի բացակայության պատճառով հունիսի կեսից հանրապետության արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնը ժամանակավորապես վարեց վարչապետ Հովհ. Քաջազնունին[14]: Մոտ հինգ ամիսների ընթացքում Ալ. Խատիսյանը և պատվիրակության մյուս անդամները՝ որպես դիվանագիտական առաքելության ներկայացուցիչներ, Կոստանդնուպոլսում լայն գործունեություն ծավալեցին նաև Հայաստանի Հանրապետության արտասահմանյան դիվանագիտական և հյուպատոսական ներկայացուցիչների նշանակման ուղղությամբ այն հեռավոր երկրներում ու քաղաքներում, որտեղ կային հայության ստվար զանգվածներ: Օրինակ, Ուկրաինայի մի շարք հայաշատ քաղաքներում՝ Կիևում, Օդեսայում, Խարկովում և այլուր, կառավարության համաձայնությամբ Հայաստանի ներկայացուցիչներ և հյուպատոսներ նշանակվեցին[15]:

Հայոց ազգային կենտրոնական խորհուրդը և կառավարությունը հուլիսի 19-ի ուշ երեկոյան Թիֆլիսից ժամանեցին Երևան: Հաջորդ օրերին գումարվեցին Թիֆլիսի և Երևանի Հայոց ազգային խորհուրդների համատեղ նիստերը: Օրակարգի հիմնական հարցերից մեկը Հայաստանի Հանրապետության կառավարության վերջնական ձևավորումն էր: Թիֆլիսում նախապես ընտրված չորս թեկնածուներին ներկայացնելուց հետո հուլիսի 24-ին Հայոց ազգային կենտրոնական խորհուրդը պաշտոնապես հրապարակեց Հայաստանի Հանրապետության անդրանիկ ժամանակավոր կառավարության կազմը. վարչապետ՝ Հովհ. Քաջազնունի, արտաքին գործերի նախարար՝ Ալ. Խատիսյան, ներքին գործերի նախարար՝ Ա. Մանուկյան, ֆինանսների նախարար՝ Խ. Կարճիկյան, զինվորական նախարար՝ գեներալ Հովհ. Հախվերդյան[16]: Կառավարության կառուցվածքում ներառվեց նաև արդարադատության նախարարությունը, որը ժամանակավորապես ղեկավարելու էր Խ. Կարճիկյանը[17]: Սակայն մի քանի օր անց՝ հուլիսի 28-ին, վարչապետի որոշմամբ Խ. Կարճիկյանն ազատվեց զբաղեցրած պաշտոնից, և ար-

---

[13] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 8, թ. 131:

[14] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 207, թ. 63:

[15] Մանրամասն տե՛ս **Գ. Հ. Պետրոսյան**, Հայաստանի Հանրապետության և Ուկրաինայի դիվանագիտական հարաբերությունների պատմությունից (1918-1920 թթ.), Եր. ԵՊՀ հրատ., 2002:

[16] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 10, թ. 2:

[17] Տե՛ս նույն տեղը:

դարադատության նախարար նշանակվեց Գ. Տեր-Պետրոսյանը[18] (1918 թ. հուլիսի 28 - նոյեմբերի 4):

Ինչպես նկատում ենք, կառավարության կազմում Ալ. Խատիսյանը հաստատվել էր որպես հանրապետության արտաքին գործերի նախարար, սակայն նրա բացակայության պատճառով Ազգային կենտրոնական խորհրդի **հուլիսի 24-ի նույն որոշմամբ՝ վարչապետ Հովհ. Քաջազնունին դարձյալ մեկտեղեց արտաքին գործերի նախարարի գործառույթները[19]:** Փաստորեն, վարչապետն արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնը վարեց մինչև նոյեմբերի 4-ը՝ հանրապետությունում կոալիցիոն կառավարության ձևավորումը[20]:

Հարկ է նշել, որ 1918 թ. աշնանը Հայաստանի խորհրդի (խորհրդարանի) մեծամասնության և կառավարության միջև առաջացել էին խորը հակասություններ, բանավեճեր և տարաձայնություններ հանրապետության ներքին և արտաքին քաղաքականության շուրջ: Քննադատության թիրախ էր դարձել կառավարությունը: Ստեղծված ճգնաժամային պայմաններում Հայաստանի Հանրապետության կառավարությունը չէր կարող արդյունավետ աշխատել և իրականացնել իր գործառույթները: Անհրաժեշտ էր կազմել նոր կառավարություն՝ կոալիցիոն սկզբունքով:

1918 թ. հոկտեմբերի 31-ին Հայ հեղափոխական դաշնակցության և հայ ժողովրդական կուսակցության ներկայացուցիչների խորհրդակցությունը քննարկեց նոր կառավարություն կազմելու մասին հարցը. ընդունված որոշման նախագիծը ներկայացվեց Հայաստանի խորհրդի դատին[21]: Ըստ նախագծի՝ նախարարներն ընտրվելու էին երկու կողմերի փոխադարձ համաձայնությամբ. առաջարկների հիման վրա վարչապետը կազմելու էր նոր կառավարություն[22]:

Նոյեմբերի 4-ին Հայաստանի Հանրապետության խորհրդի նիստում ընդունվեց կառավարության հրաժարականը և Հովհ. Քաջազնունուն հանձնարարվեց դարձյալ ստանձնել վարչապետի պաշտոնը և կազմել կոալիցիոն նոր կառավարություն (նախարարական պորտֆելները բաժանվեցին դաշնակցականների և ժողովրդականների միջև):

Խորհուրդը կոալիցիոն կառավարության կազմում **Միրեկան Տիգրանյանին հաստատեց հանրապետության արտաքին գործերի նախարար[23] (1918 թ. նոյեմբերի 4 -1919 թ. հունիսի 23): Կոալիցիոն կառավարության ձևավորումով արտաքին գործերի նախարարությունն իր սաղմնային դիվանով անջատվեց վարչապետությունից՝ որպես արտաքին հարաբերությունների առանձին գերատեսչական մարմին:** Արտա-

[18] Տե՛ս «Կառավարության լրաբեր», պաշտոնաթերթ, Եր., 1 սեպտեմբերի 1918:
[19] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 10, թ. 2:
[20] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 39, թ. 4, գ. 207, թ. 63:
[21] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 200, ց. 1, գ. 199, թ. 1:
[22] Տե՛ս նույն տեղը:
[23] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 199, ց. 1, գ. 10, թ. 2:

քին գործերի նախարարությունը գործելու էր կառավարության անմիջական ղեկավարությամբ և իրականացնելու էր պետության արտաքին քաղաքականության, դիվանագիտության ու հյուպատոսական ծառայության ամենօրյա օպերատիվ առաջնահերթությունները և այլն:

Սակայն, երկրի ներքին և արտաքին քաղաքական նոր իրավիճակով պայմանավորված, 1919 թ. օգոստոսի 7-ի պառլամենտի* նիստում Հայաստանի Հանրապետության վարչապետի պաշտոնակատար (1919թ. ապրիլի 16-ից), արտաքին գործերի նախարար (1919թ. հունիսի 24-ից) Ալ. Խատիսյանը ընտրվեց վարչապետ[24] (պաշտոնավարեց մինչև 1920 մայիսի 5-ը), **իսկ օգոստոսի 10-ին ստանձնեց նաև արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնը: Փաստորեն, դարձյալ մեկտեղվեցին վարչապետի և արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնները: Եվ, այնուամենայնիվ, Ալ. Խատիսյանի վարչապետության շրջանում՝ 1920 թ. ապրիլի 3-ին Հ. Օհանջանյանին երկրի արտաքին գործերի նախարար նշանակումով[25] դարձյալ պաշտոնապես առանձնացվեցին վարչապետի և արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնները:**

Ուշագրավ է, որ ամռանը, երկրի ներքին և արտաքին դժվարագույն դրությամբ պայմանավորված**, **Հ. Օհանջանյանի[26]** (1920 թ. մայիսի 5-ից մինչև նոյեմբերի 23-ը) և **Ս. Վրացյանի[27]** (1920 թ. նոյեմբերի 23-ից մինչև դեկտեմբերի 2-ը) **վարչապետության շրջանում կրկին մեկտեղվեցին վարչապետի և արտաքին գործերի նախարարի պաշտոնները:**

Բանալի բառեր – *Հայաստանի Հանրապետություն, օսմանյան Թուրքիա, Հայոց ազգային կենտրոնական խորհուրդ, Հայաստանի անդրանիկ կառավարություն, Հայաստանի Հանրապետության արտաքին գործերի նախարարություն, Քառյակ միության պարտություն*

ГЕГАМ ПЕТРОСЯН – ***Из истории создания министерства иностранных дел первой Республики Армения.*** – Только после подписания в Батуми 4

---

* 1919 թ. օգոստոսի 1-ին Հայաստանի Հանրապետության խորհուրդը վերափոխվեց Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի (առաջին ընտրովի պառլամենտ):

[24] Տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետության պառլամենտի արձանագրություններ: 1918-1920 թթ.», (գլխավոր խմբագիր և կազմող՝ Ա. Վիրաբյան), Հայաստանի ազգային արխիվ, Եր., 2009, էջ 241:

[25] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 189, ց. 1, գ. 10, թ. 1:

** 1920 թ. մայիսի 5-ին Հայաստանի պառլամենտի արտակարգ նիստում վարչապետ Ալ. Խատիսյանը, կարճ հայտարարությամբ ներկայացնելով երկրում ստեղծված տագնապալից դրությունը, ի դեմս Հայաստանն օղակող թուրքական ուժերի, առաջարկեց ընդունել իր կառավարության ամբողջ կազմի հրաժարականը և երկրի ղեկը հանձնել պառլամենտի ու Հայաստանի դեմոկրատիայի բացարձակ ու լիակատար վստահությունը վայելող նոր կառավարությանը (տե՛ս «Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ. (Քաղաքական պատմություն), Փաստաթղթերի և նյութերի ժողովածու», Եր., 2000, էջ 184):

[26] Տե՛ս ՀԱԱ, ֆ. 198, ց. 1, գ. 59, թ. 57, նաև՝ «Հայաստանի Հանրապետությունը 1918-1920 թթ.», էջ 184:

[27] Տե՛ս նույն տեղը, էջ 350:

июня 1918 года армяно-турецкого Договора о мире и дружбе Центральный Армянский национальный совет занялся формированием центральных органов власти Республики Армения. Его начало затягивалось не столько внутриполитическими спорами, сколько внешними обстоятельствами. В статье показано, какую роль играло создание стержневого в правительстве РА министерства иностранных дел и трудности его становления.

Ключевые слова: *Республика Армения, османская Турция, Центральный Армянский национальный совет, первое правительство Армении, министерство иностранных дел РА, поражение Четверного союза*

GEGHAM PETROSYAN – *From the History of Establishment of the Ministry of Foreign Affairs of the First Republic of Armenia.* – Only after signing the Armenian-Turkish "Peace and Friendship Pact" in Batumi on June 4, 1918, the Armenian National Central Council began to form the central bodies of the government of the Republic of Armenia. The problem of power was delayed not so much by internal political disputes as by external circumstances. The importance of the Ministry of Foreign Affairs and the difficulties of its creation and accomplishment are presented as key issues of the Government of the Republic of Armenia.

Key Words: *Republic of Armenia, Ottoman Turkey, Armenian National Central Council, First Government of Armenia, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Armenia, Defeat of the Quadruple Alliance*

Ներկայացվել է՝ 19.06.2020, Գրախոսվել է՝ 26.06.2020, Ընդունվել է տպագրության՝ 24.07.2020